

# AHMED-İ YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE HOŞGÖRÜ

KEMAL ERASLAN\*

Hoşgörü (Ar. müsâmaha, Fr. tolérance), bir kimsenin veya bir toplumun kendi inanç ve düşüncelerinin dışındaki inanç ve düşüncelere de yer vermesi, saygılı olması, tahammül göstermesi demektir. Ancak toplum hayatında inanç ve düşüncelerin, mutlak mânada sınırsız olmayıp diğer inanç ve düşüncelerle ahenk içinde bulunması gerektiğini de belirtmeliyiz. Bu anlayış inanç ve düşüncelerin başkalarına kabul ettirilmesinde zorlamayı değil, ikna etmeği, insanları inanç ve düşüncelerinden dolayı, eğer başka inanç ve düşünceleri zorla yok etmeği hedeflemiyorsa, aşığılamama veya cezalandırmama neticesini gerekli kılar.

Felsefî manada hoşgörüü, düşünce sisteminin temel unsurlarından biri kabul eden XVI. yüzyıl ütöapist düşünürlerinden Thomas More'dur. O Ütopya'sında hoşgörüye geniş ölçüde yer vermiş, farklı inanç ve düşüncelerde olan insanların ve toplumların, birbiriyle çatışma yerine, bir Tanrı' ya inanmakta birleşmelerini tavsiye etmiş, böylece kavgalardan uzak, farklı inanç ve düşüncelerin ahenk içinde birlikte yaşayabileceği bir dünya hayal etmiştir (fazla bilgi için bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1977, s. 338-339). Thomas More'un bu görüşünün büyük ölçüde Hristiyan tesiri altında oluştuğu görölmektedir. Esasen genel olarak dinler ve bilhassa semavi dinler, hoşgörüü ahlakın temel unsurlarından ve insanlar

\* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

arasında iyi münasebetleri sağlayan esaslardan biri olarak kabul etmişler, Allah inancı etrafında birleşmeyi, kardeşliği ve yardımlaşmayı, birbirinin hakkını gözetmeyi, kötülüğe iyilikle mukabelede bulunmayı, yumuşak ve sevecen davranmayı telkin ve tavsiye etmişlerdir.

Şüphesiz ki hoşgörüyü diğer dinlerden daha fazla yer ve önem veren İslâmiyet'tir. Selamet ve adalet üzerine olan İslâmiyet'in hoşgörüyü ahlaki esaslardan biri kabul etmesi tabiidir. Nitekim Kurân-ı Kerîm'deki birçok âyetlerde ve Hz. Muhammed'in hadîslerinde hoşgörüyü temas edildiği görülür. İslâmiyet'te zorlama olmayışı, hoşgörünün en güzel ve belirgin ifadesidir. Allah'ın en güzel ölçü ve değerlerle yarattığı insan, kendi değerini bilmeli, Allah'a imanlı bir kul, Hz. Peygamber'e layık ümmet olmalı, din, ırk ve düşünce farkı gözetmeden herkesin hakkına riayet etmeli, münasebet ve kararlarında itidal üzere bulunmayı, en az kendisi kadar başkalarını da düşünmelidir.

İslâmî esaslara dayanan Tasavvuf anlayışında da hoşgörünün önemli bir yeri vardır. Ezeli ve ebedi olan Allah, insanı varlıkların en şerefli olarak yaratmış, ona kendi nefesinden üflemiş, can vermiştir. Varlık alemi gibi insan da Allah'ın sıfatlarının tecellisidir ve gönlü Allah'ın kıblegâhıdır. Onun için insan kendi değerini bilip kötülüklerden arınmalı, Hz. Muhammed'in ahlâkıyla süslenmeli ve varlığa başka bir gözle bakıp Allah'a yönelmelidir. İnsanî münasebetlerinde ise Yunus Emre'nin ifadesiyle "yaradılanı yaradandan ötürü hoş görmelidir".

İslâmiyet'in bu geniş hoşgörü anlayışı bilhassa İslâmiyet'ten sonra kurulan Türk devletlerinde, sosyal hayatın ve adaletin temel unsurlarından biri olmuş, bünyesinde yer alan çeşitli din ve ırktan insanların bir arada, ahenk ve huzur içinde yaşamalarını, hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasını mümkün kılmıştır. Aynı şekilde çeşitli tarikatların yüzyıllarca varlıklarını bir arada sürdürmelerinde de hoşgörünün büyük payı olduğu gerçektir. Devlet adalete dayandığı sürece güçlü olmuş, farklı etnik unsurları bir arada tutabilmiştir.

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde şeriatle Tasavvuf'un iç-içe olduğu, kurucusu olduğu Yesevîlik tarikatının şeriatı temel aldığı görülür. Ona göre imanın postu şeriat, esası ise tarikattır:

*Post-ı iman şeri'atdur, mağzı tarik  
Tarik kirgen Hak'dın ülüş aldı dostlar*

(İman postu şeriat, esası ise tarikattı; dostlar, tarikate giren ancak Hak'tan nasip alır.)

Şeriate dayanmayan tarikat batıldır ve İslâm'la ilgisi yoktur:

*Şeri'atke râst muvâfık tarikatını  
Meşâyıhlar tarika-i bih-bûd dirler*

(Şeriate uygun tarikate şeyhler iyi olma yolu derler.)

Şeriate dayanan Yesevîlik ilk Türk tarikatıdır, İslâmî karakter yanında millî bir karakter de taşır. Kendisinden sonra ortaya çıkan çeşitli tarikatlar üzerinde de mü'essir olan Yesevîlik'te hoşgörü önemli yer tutar. Orta Asya bozkırlarında yaşayan yarı göçebe halka İslâmiyet'in esaslarını ve Tasavvuf'un inceliklerini, onların anlayabileceği bir dil ve alıştıkları nazım şekli içinde öğretmeyi hedefler. Orta Asya Türk dünyasında İslâmiyet'in yayılıp yerleşmesinde Yesevî hikmetlerinin oynadığı rol çok büyüktür. O hikmetlerin Kur'ân ve hadîslerin dışında birşey söylemediğini ifade eder:

*Minim hikmetlerin fermân-ı Sübhân*

*Okup uksang heme ma'ni-i Kur'ân*

(Benim hikmetlerim Allah'ın buyruklarını ifade etmektedir, okuyup anlasan, hepsi Kur'ân'ın mânâsıdır.)

*Minim hikmetlerim kân-ı hadisdür*

*Kişi bûy iltmese bilgil habisdür*

( Benim hikmetlerim hadis kaynağıdır; ondan faydalanmayan kişi habistir.)

Yesevî dervişleri vâsıtasıyla en uzak Türk ülkelerine kadar ulaştırılan hikmetlerin konusunu İlahî aşk, Hz. Peygamber sevgisi ve ahlâkı, şeriatin esasları, Tasavvuf'un incelikleri, dervişlik ve mânevî coşku, insanın değeri, hakka riayet, nefse hakimiyet, İslâmiyet'e ters düşen davranışlardan kaçınma, helâl kazançla geçinme, harama el uzatmama ve nihayet hoşgörü gibi hem İslâmî hem de insanî değerler oluşturur.

Yesevî'ye göre İlahî aşk hem can, hem imandır; insanın var oluşunun, değerli oluşunun sebebi de ondaki aşk duygusudur. Gerçek âşık her türlü kötülük ve noksandan uzaklaşır, kemale ermiş bir hüviyet kazanır:

*Işksızlarını hem cânı yok, hem imanı  
Resûlu'llâh sözün aydın ma'na kanı*

(Aşksızların hem canları, hem de imanları yok; ben mâna kaynağı olan Resûlu'llâh'ın sözünü söyledim.)

Ona göre aşksız kişi insan değil, şeytan kavmindendir:

*Işksız kişi âdem irmes anglasangız  
Bi-muhabbet şeytân kavmu tınglasangız*

(Aşksız kişi insan değildir, sevgisiz kişi şeytan kavmindendir.)

İlâhî aşk, iman gibi insanlara Allah'ın bir lûtfudur. Bu lûtfu mazhar olan kişinin içi aydınlanır, kötülük ve bencillikten arınıp temizlenir, Hakk'a ve hakikate yaklaşır, nefis tutkularından uzaklaşır, insanlara sevgi besler ve yardıma koyulur, gözlerindeki gaflet perdesi kalkar, gerçeği tanır ve kendisini bilir, kendini bilen kimse ise Hakk'ı bilir ve insafla hareket eder:

*Özini bild'irse Hak'ı bildi  
Hudâ'dın korktu vü insâfğa kildi*

(Kendisini bilen kimse Hakk'ı bilir, Allah'tan korkar ve insafa gelir.)

Ancak insanoğlu kendi kıymetini bilmez, bencillik kılıp iyi kimseleri kendisine örnek almaz:

*Hayfâ âdem kadrını özi bilmes  
Menlik kılıp yahşılarnı közge ilmes*

(Yazık ki insan kendi kıymetini bilmez, benlik kılarak iyileri göz önüne getirmez.)

İnsana her türlü kötülüğü yaptıran, doğru yoldan saptıran nefistir; şeytana benzeyen nefisle mücadele edip ona hakim olmak gerekir:

*Nefs-i şey'ân esir kıldı âdem oğlun  
Şütürleyir bağlap aldı ikki kolun  
Ne müşkildür ong u solnu bilmey yolun  
Vâ-dırığa hasret birle bardım mene*

(Şeytan-nefis insanoğlunu esir kıldı, deve gibi iki kolunu bağlayıverdi: insanın sağını solunu bilmemesi ne müşküldür; eyvah, hasret ile ömür geçirdim.)

Ahmed-i Yesevî, Hz. Muhammed'e büyük bir sevgi beslemekte, onun ahlâkını kendisine örnek almaktadır. İnsanlara faydalı olmak, garib, fakir ve yetimlere şefkatli davranmak, insanların hakkına saygı göstermek, yalandan ve riyadan kaçınmak, yumuşak huylu ve affedici olmak, Yesevî'nin önem verdiği ve telkinde bulunduğu hususlardır.

*Gariblerge rahim kılmak Resûl işi  
Gariblerni körgen yirde akar yaşı*

(Gariplere merhamet etmek Hz. Resûl işidir; garipleri gördüğü yerde gözlerinden yaş akar.)

*Kayda körseng köngli sınık merhem bolğıl  
Andağ mazlum yolda kalsa hem-dem bolğıl*

(Nerede bir gönlü incilmiş görsen, merhem ol; öyle bir mazlum yolda kalsa arkadaş ol sen!)

Yesevî bu hususta öylesine büyük bir hoşgörüyü sahiptir ki kafirlerin bile incitilmemesini, bunun Hz. Peygamber'in sünnetinden olduğunu bildirir:

*Sünnet irmiş kâfir bolsa birme âzâr  
Köngli katığ dil-âzârın Hudâ bizâr*

(Kafiri bile incitmemek sünnet imiş; Allah katı gönüllülerden bezmiştir.)

Dünya için gam yememek, dünya ikbaline güvenmemek, insanlara haksızlık etmemek gerekir:

*Dünyâ için gam yime Hak'dın özgeni dime  
Kişi mâlını yime Sırât üzre tutar-a*

(Dünya için üzülme, Hak'tan başkasını anma; kişi malını yeme, seni Sırat üzerinde tutar ya!)

Oysa insan dünyada hayır işlemeli, Allah'ın buyruğuna tam olarak uymalıdır:

*Mâlum yetip zekâtını birmedim men  
Küçüm yetip Kâ'be sarı barmadım men  
Bu dünyâda hayr u ihsân kılmadım men  
Âhiretğa ne yüz birlen barğum mene*

(Malımın zekâtını ben vermedim, gücüm yettiği halde Kâbe'ye varmadım; bu dünyada hayır ve iyilik kılmadım. Ahirete ne yüz ile varacağım?)

Hoşgörülü olmak için tevazu sahibi olmak gerekir, kibirli insan hoşgörülü olamadığı gibi, kibir de İslâmiyet'in reddettiği ve iyi bir mü'mine uygun görmediği davranışlardandır. Ululuk Allah'a mahsustur, kul ise üstün meziyetlerine rağmen yaratıcısının karşısında âcizdir. Nefsini aşağı durumda görmek, ondaki kibri yok etmek için devamlı mücadelede bulunmak, adeta cihad yapmak İslâmiyet ile Tasavvuf anlayışının önemli esaslarından biridir. Yesevî bu hususu şöyle ifade eder:

*Kınni körsem hizmet kılıp kulu boldum  
Tofrak-sıfat yol üstide yolu boldum  
Âşıklarning köyüp öçken küli boldum  
Merhem bolup yir astığa kirdim mene*

(Gördüğüm herkesin kulu oldum, toprak gibi yol üstünde yolu oldum, âşıkların yanıp sönen küli oldum; merhem olup yer altına girdim işte.)

Sonuç olarak İslâmiyet ve Tasavvuf anlayışından kaynaklanan hoşgörünün Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinden başlayarak Selçuklu ve Osmanlı sosyal hayatında önemli bir yer tuttuğunu, yüzyıllarca imparatorluk bünyesinde yer alan çeşitli etnik yapıda ve inançta bulunan unsurların ahenk içinde bir arada yaşamalarını mümkün kılan unsurlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.